

YVES DENÉCHÈRE

A nők helye és szerepe a mai francia külpolitikában*

Historiográfiai áttekintés

Mindaddig senki sem tanulmányozta a nők helyét és szerepét a francia külpolitikában, noha azt gondolhatnánk, ez a történeti kutatás több területét, elsősorban a nemzetközi kapcsolatok történetét, illetve a nőtörténetet is érintené. Pierre Renouvin és Jean-Baptiste Duroselle is kiemeli a „mélyben ható erők”, illetve az éppen ezekkel az erőkkel szembeállított „államférfi” szerepét a nemzetközi kapcsolatok történetében; nőkről viszont csak akkor beszélnek, amikor a feleség, illetve a szerető által a döntéshozó mellett játszott szerepre térnek ki.¹ Igaz ugyanakkor az is, hogy amikor 1964-ben az *Introduction à l'histoire des relations internationales* (Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok történetébe) című munkájukat írták, világszerte csak igen kevés nő töltött be elsővonalbeli felelős politikai vagy diplomáciai funkciót. Ezt követően kiterjedt kutatómunka kezdődött, amely lehetővé tette a mélyben ható erők valamennyi alkotóelemének, illetve az államférfiúi magatartás összevetőinek jobb megismerését; a nőket azonban mindvégig a feledés homálya borította, annak ellenére, hogy a *Guerres Mondiales et Conflits Contemporaines* című folyóirat egyik nemrégiben megjelent száma „A nők és a háború” (*Les femmes et la guerre*) alcímet viselte.² Mindazonáltal a nők az évek múlásával lassan, de mindenképpen vitathatatlanul felelős politikai és diplomáciai posztokhoz jutottak, s ennek révén résnyire kitérültek előttük a nemzetközi kapcsolatok területére vezető kapu is.

Ami a nőtörténetet illeti, itt az 1970-es években az alapoktól kellett kezdeni a munkát; így az elsősorban a nők közül kikerülő kutatók (a férfiak mindmáig csak igen csekély számban képviseltetik magukat ezen a területen) első feladata a legsürgetőbb munkák elvégzése volt. Michelle Perrot és a többi kutató ekkor jelölte ki az elsődlegesen kutatandó területeket.³ Érthető, hogy a szinte kizárólag a férfiak vadászterületének számító diplomácia nem került az első sorba, és a mentalitástörténet, a női munka, a nők és a politika viszonya, a nőmozgalmak, illetve a feminizmus kutatása mögé szorult. A bizonyos diplomákat elsőként megszerző, illetve egyes foglalkozási ágakat elsőként űző nők történetével foglalkozó munkáknak természetesen foglalkozniuk kellett Suzanne Borel személyével. Ő volt ugyanis az első nő, aki – André Siegfried bátorítására – sikerrel teljesítette 1930-ban a Quai d'Orsay⁴ felvételi vizsgáját; a második világháború befejezését követően aktív szerepet játszott

* A tanulmány francia eredetiben a *Vingtième siècle* című folyóiratban jelent meg. Lásd Denéchère, Yves: *La place et le rôle des femmes dans la politique étrangère de la France contemporaine*. In: *Vingtième siècle. Revue d'histoire*. 78. sz. (avril-juin 2003), 89–98. A némileg rövidített magyar fordítás közlése a *Vingtième siècle* szerkesztőségének szíves engedélyével és a szerző hozzájárulásával történik.

¹ Renouvin, Pierre – Duroselle, Jean-Baptiste: *Introduction à l'histoire des relations internationales*. Paris, 1964. 379. (4. kiad.: 1991.)

² *Guerres Mondiales et Conflits Contemporaines*. 198. sz. (2000. június.)

³ Vesd össze Perrot, Michelle: *Les femmes ou les silences de l'histoire*. Paris, 1998. (Vesd össze elsősorban a nőtörténet kialakulásának állomásait tárgyaló bevezetőt.)

⁴ Quai d'Orsay: a Párizsban az Orsay rakparton található francia külügyminisztérium közkeletű elnevezése. (A ford.)

férje, Georges Bidault mellett. Ám az egyébként Suzanne Bidault néven jegyzett politikus visszaemlékezéseiben szakít mindenfajta feminizmussal, ráadásul meg is bélyegzi e mozgalom „természetellenes” következményeit.⁵ Mindemellett az sem járult igazán hozzá az iránta tanúsított érdeklődés növekedéséhez, hogy hűen követte az OAS-párti megnyilvánulásai után száműzetésbe kényszerülő férjét. Így tehát az áttekintő jellegű nőtörténeti munkákban általában mindössze néhány sort, legfeljebb néhány oldalt szenteltek Suzanne Borel-nek.⁶ Igaz, mostanában egyetemi keretek között erőfeszítéseket tesznek arra, hogy minél jobban megismerjék,⁷ ám mindeddig senki sem választotta életét és tevékenységét doktori értekezése témájául. S mivel az „úttörő” nem kapott sok figyelmet, az utána következőket is könnyű volt elfelejteni.

Számos munka állítja – teljes joggal –, hogy az ENA⁸ felvételi vizsgájának nők számára történő megnyitása óriási haladást jelentett az egyenjogúságért, illetve a francia államigazgatás felelős pozícióiért folytatott harcban; ám ennek ellenére csak nagyon kevesen foglalkoznak azzal, milyen hatással járt ez az újítás a francia külpolitikára nézve.⁹ Erre azt is válaszolhatnánk, hogy nem véletlenül, ugyanis a hatás csak igen kismértékű volt. Csupán a nagyközönségnek szánt vagy általános kronológiai igényrel készült munkák jelzik, hogy 1972 előtt nem neveztek ki nőt nagykövetté. Ezekből egyébként is mindössze annyit tudunk meg, hogy ebben az évben Marcelle Campanat – miután 1967-ben már kinevezték konzullá – Franciaország panamai képviselőjével bízzák meg;¹⁰ a pályafutásáról, személyes elkötelezettségéről, kinevezésének körülményeiről, a politikusok és a közvélemény reakcióiról szóló információkkal adósak maradnak.

E kevésbé biztató képet még kiegészíthetjük azzal, hogy a nemzetközi kapcsolatokat, illetve a nők történetét kutatók általában nem is igen vesznek tudomást egymás eredményeiről, s mindkét oldal – nem mindig ok nélkül – hiányol valamit a másik munkájából. A diplomáciatörténeteszek ellenérzéssel viseltetnek az „elkötelezett” történetírás irányában; a nőtörténeteszek pedig szomorúan konstatálják, hogy amazok „nő nélküli történelmet” írnak.¹¹ A két tudományterület eredményeit egyaránt felhasználó munkák (ide tartoznak mindenekelőtt Françoise Gaspard művei) pedig elsősorban műfaji kérdésekkel, illetve a nőmozgalmak által napjaink nemzetközi kapcsolatrendszerében betöltött szereppel foglalkoznak.¹²

⁵ Bidault, Suzanne: *Par une porte entrebâillée ou comment les Françaises entrèrent dans la Carrière* és *Je n'ai pas oublié*. Paris, La Table Ronde, 1971–1972.

⁶ Lásd például Guichard, Marie-Thérèse: *Les égéries de la République*. Paris, 1991. 242–244. Guéraiche, William: *Les femmes et la République*. Paris, 1999. 54–55.

⁷ Ezt tette például előadásában Michel Marbeau (*Une timide irruption des femmes dans la politique étrangère de l'entre-deux-guerres*) az angers-i egyetemen 2002. szeptember 21-én a *Femmes dans la politique étrangère de la France au 20e siècle* címmel rendezett tudományos tanácskozáson. 2002-ben Élodie Lejeune készítette Robert Frank irányításával szakdolgozatot Suzanne Borel-ről, *Suzanne Bidault, une pionnière oubliée* címmel.

⁸ ENA (École Nationale de l'Administration): a francia államigazgatási főiskola nevének rövidítése. (A ford.)

⁹ Debré, Michel: *Trois Républiques pour une France*. Vol. 1. Paris, 1984. 373–374. Thuillier, Guy: *Les femmes dans l'administration française depuis 1900*. Paris, 1988.

¹⁰ Nem az 1972-ben Luxemburgba kinevezett Dienesch kiasasszony az első, miként azt Guy Thuillier állítja. Vessd össze Thuillier: *Les femmes dans l'administration française*, 92. Az 1968–1972 között államtitkári funkciót betöltő Marie-Madeline Dienescht csak 1975-ben, vagyis három évvel Marcelle Campana kinevezését követően nevezték ki luxemburgi nagykövetté.

¹¹ Itt egy 1997-es roueni konferencia címére utalunk. Vessd össze Sohn, Anne-Marie – Thélamon, Françoise (dir.): *L'histoire sans femmes est-elle possible?* Paris, 1998.

¹² Vessd össze elsősorban Gaspard, Françoise: *Les femmes dans les relations internationales*. In: *Politique étrangère*, Vol. 65 (2000) No. 3–4. 731–741, illetve Gaspard, Françoise: *Les „droits de la femme”: construction d'un enjeu en relations internationales*. In: *La Revue Internationale et Stratégique*. Vol. 12. No. 47. (automne 2002) 46–52.

A világ más tájain műfaji kérdésekkel foglalkozó munkák közül kiemelésre érdemes Rosemary Foot úttörő jelentőségű cikke. Ebben a kutató éppen arra kérdez rá, hogy hova tűntek a nők a nemzetközi kapcsolatok történetének kutatásából.¹³ A kanadai Claire Turenne-Sjolander szintén e kérdéskörrel foglalkozik (leginkább azzal, hogyan látják a kanadai feministák országuk külpolitikáját).¹⁴ Az e területen végzett – vagy éppen folyamatban lévő – munkák teljes körű nemzetközi számbavétele kétségtelenül segítené a franciaországi kutatások új irányainak kijelölését.

Ez a néhány, szándékosan inkább kérdéseket felvető, mintsem válaszadó megjegyzéssel mindössze az volt a célunk, hogy rámutassunk egy-két olyan tényezőre, amely magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért is maradt homályban a nők helye a nemzetközi kapcsolatokban általában – és különösen a francia külpolitikában. Mindamellet a felfedezésre váró területek száma igen nagy; a következőkben ezek közül említünk meg néhányat, majd pedig kifejtjük munkamódszerünket.

A nők és a külpolitikai döntéshozatali folyamat

A külpolitika területén hozott döntések lényegükből fakadóan mindig politikai jellegűek. Itt az a kérdés merül fel, hogy a felelős politikai posztokat betöltő nők részt vettek-e a külpolitikai döntések meghozatalában. E terület legmagasabb döntéshozatali szintjét Franciaországban a köztársasági elnöki funkció jelenti; ezt azonban sosem töltötte még be nő. Mindamellet felvetődik a kérdés, milyen szerepet játszhattak a nők az Élysée-palota¹⁵ diplomáciai kabinetjén belül. A végrehajtó hatalom másik pólusát jelentő Matignon-palota¹⁶ csak akkor foglalkozik úgymond diplomáciai kérdésekkel, ha a kormányfő és az államfő nem egyazon politikai oldal képviselője. Érdeemes megemlíteni, hogy Franciaország miniszterelnöke 1991–1992-ben (tehát éppen nem „társbérleti” időszakban) egy nő, Édith Cresson volt. Ennél sokkal ígéretesebbnek tűnik a külügyminisztérium keretein belül végzett vizsgálódás. Franciaországnak sosem volt női külügyminisztere; úgy tűnik, a pénzügyi és a belügyi tárca mellett ez is férfiúi hatáskörnek számít, miközben a honvédelmi tárca 2002-ben már „megadta magát”. Mindamellet a nők már korábban is részt vehettek a döntéshozatali folyamatban a miniszteri kabinetben belül; ennek mértékének megállapításához azonban először az általuk betöltött funkciókat és az ezek által gyakorolható hatást kellene számba vennünk. Jóllehet nő sosem kapta meg a miniszteri bársonyszéket, 1984-ben Catherine Lalumière első nőként külügyminisztériumi államtitkár, 1988-ban pedig Edwige Avice miniszterhelyettes lett. Összesen hat nő töltött be államtitkári vagy miniszterhelyettesi funkciót; közülük hárman minden további nélkül másodlagos fontosságúnak tekinthető területet felügyeltek. Ilyennek számított például a frankofónia (ketten is ténykedtek ezen a területen); egy nőt pedig a humanitárius akciók irányításával és emberi jogi kérdésekkel bíztak meg.¹⁷

Gyakran kapták meg a nők az európai ügyek ellenőrzésének jogát is. 1984–1986, illetve 1988–1993 között előbb államtitkárság, majd a második periódusban egy önálló miniszté-

¹³ Foot, Rosemary: *Where are the women? The gender dimension in the study of international relations*. In: *Diplomatic History*. Vol. 14. (1990) No. 4.

¹⁴ Turenne-Sjolander, Claire – Stienstra, Deborah – Smith, Heather: *Discours sexospécifiques, pratiques sexospécifiques. La politique étrangère canadienne revisitée par les féministes*. Winnipeg-Québec, 2000. május-június. (A Centre canadien pour le développement de la politique étrangère által szervezett kerekasztal-beszélgetésen elhangzott előadások.)

¹⁵ Élysée-palota: a Francia Köztársaság elnökének rezidenciája Párizsban. (A ford.)

¹⁶ Matignon-palota: a Francia Köztársaság miniszterelnökének párizsi rezidenciája. (A ford.)

¹⁷ Frankofónia: Catherine Tasca (1991–1993) és Margie Sudre (1995–1997); humanitárius akciók és emberi jogi kérdések: Lucette Michaux-Chevry (1993–1995).

rium, illetve egy miniszterhelyettesi funkció került egy-egy nő kezébe.¹⁸ E sajátosság okai még további pontosításra szorulnak; azt azonban nyugodtan kijelenthetjük, hogy az 1980-as években a férfi politikusok nem igazán tolongtak e posztok megszerzéséért. Egyébként hasonló relatív francia női „túlreprezentáltság” figyelhető meg az Európa Parlament esetében is. Ennek elnöki tisztét két esetben is francia nő töltötte be (Simone Veil és Nicole Fontaine). Hasonló a helyzet a brüsszeli Európai Bizottságban is, ahol Scrivener, illetve Creysson asszony vállalt szerepet. Közismert tény, hogy a francia férfi politikusok mindig is az országos politikát részesítették előnyben; esetünkben úgy tűnik, hogy a számukra másodlagos fontosságú európai képviselői mandátumokat, illetve tisztségeket egyszerűen „ráhagyományozták” a nőkre. Felvetődik ugyanakkor a kérdés, hogy a jelenleg az európai és a francia intézményeken belül elfoglalt pozíciók milyen mozgásteret hagynak a nőknek éppen az Európa-politikát illetően. Eltér-e az esetleg a más területeken megfigyelhetőtől, vagy éppen szélesebb annál?¹⁹ A nők rendkívül alacsony nemzetgyűlési, illetve szenátusi számaránya szintén felveti a politika és a nők által a francia külpolitikában betöltött hely közötti kölcsönhatás kérdését. Egyébként a francia parlament mindkét házának külügyi bizottságában rendkívül kevés nőt találunk.

2001 májusában Loïc Hennekine külügyminisztériumi főtítkárra a következőket mondta: „A minisztérium tudatában van annak, hogy milyen helyet töltenek be a nők külpolitikánkban, s ennek erősítésére törekszik azzal, hogy felelős pozíciókat juttat diplomáciánkban a nőknek.”²⁰ Lássuk csak közelebbről, mit is akar ez jelenteni!

A külügyminisztérium „elnőiesítése”

Az első, még 1914 előtt külügyminisztériumi szolgálatba lépő nők gyors- és gépirónők voltak. Ezt követően – az 1920-as évek végén a többi minisztériumban is megfigyelhető átalakulással párhuzamosan – a külügy is megnyitotta a nők előtt a fordítói-fogalmazói, illetve adminisztratív ügyintézői munkaköröket; ez azonban egyes területek esetén csak korlátozott mértékű volt.²¹ A nők külügyminisztériumban történő felbukkanása egyébként igen eltérő reakciókat váltott ki a régóta ott dolgozókból. Jean Giraudoux például ezt írta 1934-ben: „Igen ritka az a francia főnök, aki semmilyen személyes jellegű kapcsolatot sem ápol titkárnőjével. A hivatalban a francia főnök éppúgy viselkedik, mint otthon a francia férj. (...) Ahol csak megfordul (...), a francia férfi mindenütt párkapcsolatot épít ki. Ez igen kedves dolog az ő részéről, ám a női kezdeményezést és önállóságot igen nagy mértékben hátráltatja.”²² Gheusi olyan nőkről beszél, akik „felemésztik a mindenkori főnök életét”, s külön említi a gépirókisasszonyt, aki, „ha csinos, nagyratörő és egyedülálló, túlságosan is fontos szerephez jut főnöke mellett”. Ő azt állítja, hogy „Philippe Berthelot beosztotta még ezt a rendkívül ellenálló szervezetet is legyőzte”.²³ Egy 1928-as – a feminista egyesületek és

¹⁸ Államtitkár: Catherine Lalumière (1984–1986); Európa-ügyi miniszter: Édith Creysson (1988–1990); az európai ügyek irányításával megbízott miniszterhelyettes: Élisabeth Guigou (1990–1993), illetve Noëlle Lenoir (ez utóbbit 2002-ben nevezték ki).

¹⁹ Vessd össze Gaspard, Françoise (dir.): *Les femmes dans la prise de décision en France et en Europe*. Paris, 1997.

²⁰ Az idézett mondat a Loïc Hennekine öccsellencéjéje által 2001. május 23-án a tanulmány szerzőjéhez írt levélben található.

²¹ Vessd össze Thuillier: *Les femmes dans l'administration française*, 28., 86. Ez a munka mindmáig a legalkalmasabb eszköz arra, hogy megragadjuk a nők által a francia külügyminisztériumban hagyott nyomokat egészen az 1970-es évekig.

²² Giraudoux, Jean: *La Française et la France*. Paris, 1951. 204–205. (Az idézett hely egy 1934-ben *La femme devant l'univers* címmel elhangzott előadás része.)

²³ Gheusi: *Cinquante ans de Paris*. Vol. 2.: *Leurs femmes*. Paris, 1941. 346. Philippe Berthelot a francia külügyminisztérium főtítkára volt 1920–1922., illetve 1925–1933. között.

közéleti személyiségek (például Louis Marin) nyomására született – rendelet lehetővé tette, hogy nők is részt vegyenek a diplomáciai és konzuli állásokra kiírt pályázatokon. Az első női jelölt egyébként éppen Louis Marin pártfogoltja, Luce Camuzet volt, ám ő sem nyert felvételt!²⁴

A felvételi vizsga sikeres teljesítésével Suzanne Borel nyitja meg 1930-ban a nők előtt a külügyminisztériumba vezető ajtót; ám ő maga sem jut messzire. Giraudoux azt is elmeséli, hogyan és miért zárultak le Suzanne Borel (Giraudoux-nál: „X. kisasszony”) előtt a külföldi állomáshelyek.²⁵ A háború után az új külügyminiszter, Georges Bidault (1944. szeptember – 1946. december) kabinetfőnöke volt; házasságuk után viszont – mivel nem akart egyszerre feleség és (legalábbis hivatalos) tanácsadó lenni – átmenetileg visszavonult az államigazgatásból. A külföldi állomáshelyek nők előtt történő megnyitása 1945-ben (ekkor ugyanis megkapták azokat az állampolgári jogokat, amelyek lehetővé tették számukra, hogy a polgári közigazgatásban vezető tisztségviselők legyenek) egyáltalán nem oldott meg egy csapásra minden problémát. Jóllehet Suzanne Borel a nők közül elsőként kap teljhatalmú megbízotti funkciót, sosem lesz belőle nagykövet asszony – legfeljebb nagykövetné asszony, Georges Bidault feleségeként. Suzanne Borel pályafutása rávilágít arra, milyen nagyfokú volt az ellenállás még a második világháborút követően is. Sokat elárul erről az is, ahogy Roger Peyrefitte rágalmazza az általa csak „Crapote kisasszony” gúnynéven emlegetett nőt.²⁶ Mivel a külföldi állomáshelyek gyakorlatilag tilosak voltak számukra, s nem volt lehetőség az ambícióiknak megfelelő karrierre sem, az ENA-ról kikerülő fiatal nők nem igazán törekedtek diplomáciai pályafutásra. Időközben a külügyminisztériumi apparátus kezdett elnőiesedni, noha még leginkább csak az alacsonyabb adminisztratív beosztások tekintetében. Ugyanakkor több tevékenységi kör esetében is számos tanulmány mutatott rá arra, hogy egyes foglalkozások vagy funkciók nők előtt történő megnyitása korántsem jelentett esélyegyenlőséget.

Különbséget kell tennünk a különböző posztokon alkalmazottak között is. Az 1970-es évek végén például a külügyminisztérium alkalmazottainak 32%-a nő volt; ám míg a B-kategóriájú állások betöltőinek 30,6%-a nő, addig az A-kategóriába tartozók esetében ez az arány csak 9,1%. (Az országos államigazgatási átlag 58, illetve 31%.) Így a konzuli osztályok titkárainak 25%-a nő; a követségi titkárok és tanácsosok között már csak 5% ez az arány, a követek között pedig 0,5%. Az ember szívesen hozzátenné, hogy természetesen egy nő sem emelkedett hivatalos nagyköveti posztig. Anélkül, hogy elveszénénk a további alapos elemzésre szoruló számadatok felsorolásában, csak annyival egészítjük ki mindezt, hogy az adminisztrációban dolgozó titkárok 58%-a, a fordító-tolmacsok 57%-a nő.²⁷ Ezek a számok egyáltalán nem meglepőek, s egy jól ismert jelenséget, az alacsonyabb beosztások elnőiesedését mutatják. Ugyanakkor ennél jóval fontosabb az, hogy a keleti posztokra rendelt állományban nagyobb a nők aránya, mint a teljes állományon belül. Ennek oka kétségtelenül az igen partikuláris nyelvi ismeretekben és a jelentkezők alacsony számában rejlik. Ami az állásokat illeti, mindössze három nő kapott képviselvezetői beosztást (Campana, Dienesch, illetve Malitchenko kisasszonyok). A központi igazgatásban néhány – közelebről még pontosítandó – főosztályvezető-helyettesi posztot nők foglalnak el; ám egyikük sem jut el a főosztályvezetői szintig. Amikor e helyzetet indokolják, a már jól ismert érvekkel hozakodnak elő: nehéz összeegyeztetni a családot és a külföldi munkát, „kényes, tulajdonképpen

²⁴ Thuillier: *Les femmes dans l'administration française*, 53–54.

²⁵ Giraudoux: *La Française et la France*, 194–197.

²⁶ Peyrefitte, Roger: *La fin des ambassades*. Paris, 1953. A szerzőt „Georges” néven említő önéletrajzi ihletésű regényben Suzanne Borel rejtőzik „Crapote kisasszony” alakja mögött.

²⁷ Baillou, Jean: *Les Affaires étrangères et le corps diplomatique français*. Vol. 2. 1870–1980. Paris, 1984. 910.

lehetetlen” dolog nőt kiküldeni olyan országokba, „ahol a nők alsóbbrendű személynek számítanak” – vagy éppen az ENA-n frissen végzett fiatalasszonyok tisztában vannak azzal, hogy más minisztériumokban sokkal könnyebb emelkedni a hivatali ranglétrán. Mindebből Jean Baillou arra következtetett, hogy a nők magas száma az alacsonyabb beosztású munkakörökben elkerülhetetlenül a későbbi kinevezések hasznára fog válni; azt javasolta, hogy a külügyminisztérium tegyen lépéseket ebben az irányban.²⁸ Milyen változások történtek az azóta eltelt húsz év alatt?

Tagadhatatlan, hogy a külügyminisztérium személyi állományának elnöiesedése tovább fokozódott. Ma már nők találhatók a követtanácsosi állások 18%-ában; számarányuk az első titkárok és követségi titkárok között 34%.²⁹ A keleti posztokra rendelt állomány jelenleg is feminizáltabb, mint az összállomány. Az első és második osztályba tartozó követek 6%-a nő; ám csak egyetlen nő jutott el az osztályon felüli követi szintig. Még ma sincs nő a hivatalosan kinevezett nagykövetek között (akik közül egyébként négyen aktívak, mintegy ötvenen pedig nyugállományban vannak). Megállapíthatjuk tehát, hogy bár mennyiségi és minőségi feminizálódás tanúi lehettünk, a folyamat még mindig érintetlenül hagyta a ranglétra legfelső fokait.³⁰ Ennek oka egész egyszerűen a korábban felhalmozódott lemaradás, s a karrierrek normális tempóban történő alakulása, vagy van más magyarázat is? Hagyták-e ott nők a diplomáciai karriert, és ha igen, miért? Mennyiben párhuzamosak és azonosak a nők és a férfiak karriertörténetei? Ez az újabb kutatási terület szintén figyelmet érdemel; s világos válaszok segítségével kiírható valamennyi elképzelhető fantazmagória és sztereotípiá. Egy dologban továbbra is biztosak lehetünk: a nők számaránya mindig magasabb az alacsonyabb munkakörökben, s általában az egyes régi beidegződések által nőiesnek tartott beosztásokban ragadnak. Így a tolmácsok 66, illetve a fordítók 80%-a nő, s a szociális iroda mind a nyolc köztisztviselője is közülük kerül ki.

A beosztásokat illetően különös figyelmet kell szentelni a nagykövetasszonyoknak, illetve a külügyminisztérium központi apparátusában felelős posztot betöltőknek. 1986-ban Isabelle Renouard „az igen régi hagyományoknak megfelelően szemmel láthatóan a Külügyminisztérium mellett a leginkább nőgyűlölő minisztérium” egyik főosztályvezetője lesz,³¹ s azóta mintegy tucatnyi nő jutott el eddig a posztig. Ami ezt a posztot illeti, itt a későbbiekben meg kell határozni, milyen tevékenységet fejtettek ki, milyen hatást gyakoroltak, milyen pozíciót foglaltak el a Quai d'Orsay belső hierarchiájában, milyen kapcsolatban álltak beosztottaikkal stb.

Egy különleges eset: a nagykövetasszonyok

A nőknek az 1970-es évekkel kezdődő nagyköveti kinevezése rengeteg kérdést vet fel, és a francia diplomácia nagyfokú alkalmazkodását követeli meg egészen a protokoll szintjéig.³² Az egyik első probléma az elnevezések nőneműsítése, hiszen egészen a közelmúltig kizárólag a „nagykövet” elnevezést használták. Az *Annuaire diplomatique*, vagyis a francia diplomáciai évkönyv 2002-es kiadásában a kronologikus felsorolás valamennyi nőnemű nagykövetet „nagykövetasszony” címen említi. Az ezt megelőző években csak az 1998 után kine-

²⁸ Baillou: *Les Affaires étrangères*, 911.

²⁹ A számításokat az *Annuaire Diplomatique et consulaire* 2000. évi kiadása által szolgáltatott adatok alapján végeztük.

³⁰ Erre a megállapításra jut Éva Dalak még kéziratban lévő politikatudományi DEA-dolgozatában. Vessd össze Dalak, Éva: *La place des femmes au Quai d'Orsay*. Université Paris 1, 1998. 135.

³¹ Thuillier: *Les femmes dans l'administration française*, 86, 93.

³² Vessd össze Denéchère, Yves: *Les ambassadrices: des femmes dans un territoire d'hommes*. In: Bard, Christine (dir.): *Le genre des territoires. Masculin, féminin, neutre*. Angers, Presses Universitaires d'Angers, 2003.

vezett nőket illeték e terminussal. 1998-ban ugyanis Lionel Jospin miniszterelnök egyik, „a foglalkozások, beosztások, rendfokozatok és címek nőneműsítésével” foglalkozó belső rendeletének hatálya – egy 1986-ban hozott, de sosem alkalmazott rendeletre hivatkozva – a diplomáciai státuszban lévő nőkre is kiterjedt.³³ Ettől fogva az államigazgatás hivatalos szóhasználatában megjelenik a „nagykövetasszony” (*ambassadrice*) és a „konzulasszony” (*consule*) elnevezés. Ezt az intézkedést maguk a nagykövetasszonyok is igen vegyes érzelmeikkel fogadták. Még ma is gyakori, hogy a nagykövetasszonyok „nagykövet” (*ambassadeur*) feliratú papíron bonyolítják levelezésüket, s a nagykövetségek internetes honlapjain is a „nagykövet” köszönti a látogatót, még ha nőnemű diplomatáról is van szó. Ezzel szemben viszont vannak olyan női diplomaták is, akik kifejezetten büszkék a „nagykövetasszony” címre, használják is azt, s hangot adnak ama vélekedésüknek, hogy jóval több nőnek kellene lennie a francia külképviseletek vezetői között.

Megjegyzendő, hogy az első hat nagykövetnek kinevezett nő kivétel nélkül egyedülálló volt, ami a nők magasabb pozícióba jutásának egyik jól ismert aspektusát jelzi, hiszen csak így tudnak mindig rendelkezésre állni és teljes értékű munkát végezni stb. Ráadásul női diplomaták esetében egyedülállók kinevezése azzal az előnnyel jár, hogy számos protokolláris problémát el lehet vele kerülni. Hogyan is kellene szólítani akkor a nagykövetasszony férjét? Egyértelmű, hogy például a „nagykövet úr” terminus nem lenne helyénvaló. Ezek a protokolláris jellegű kérdések első látásra nevetségesnek tűnnek; ám a gyakorlat mindig híuen tükrözi a fejekben végbemenő átalakulást. Milyen protokolláris rendet állapított meg például a Quai d’Orsay a hazájukat Franciaországban képviselő nők számára?³⁴ A francia diplomáciai testület igencsak viszonylagos elnöiesedéséhez hasonlítható-e a fejlődés ezen a téren is?

A külképviseleteket vezető nők száma az 1990-es évek során nem igazán nőtt; ez fokozottan igaz a legutóbbi néhány év esetében. 1982-ben három nagykövetasszony dolgozott, 2002-ben tizenhat.³⁵ Mások nemzetközi szervezeteknél képviselik Franciaországot; róluk még lesz szó a későbbiekben. A számok ismeretében felvetődik a nemek egyenlő reprezentációjának kérdése is. Érdemes lenne közelebbről megvizsgálni a nők nagyköveti kinevezésének különböző hullámain is. Úgy tűnik, hogy 1998 volt a döntő év ebben a tekintetben. Mindazonáltal szót kell ejtenünk arról is, mely országokban képviselik nők Franciaországot.

Amennyiben közelebbről megvizsgáljuk a kérdést, azt látjuk, hogy az utóbbi harminc év során mindig több volt a női „követség”, mint a nagykövetasszonyok száma. Ezt azzal a ténnyel magyarázhatjuk, hogy egyes hölgyek egyszerre több államban is képviselik Franciaországot. Így például Claude Lafontaine 1983-ban nem kevesebb, mint nyolc országban volt akkreditálva francia nagykövetként (Antigua és Barbuda, Barbados, Dominikai Közösség, Grenada, Guyana, Saint Vincent, Saint Lucia, Trinidad és Tobago). Az 1980-as és 1990-es években más nők szintén egyszerre több kisállamba kapnak kiküldetést; ezek első sorban a Karib-térségben, Közép-Amerikában (Belize és Salvador) vagy Dél-Afrikában (Lesotho és Dél-Afrikai Köztársaság, Mozambik és Sváziföld) találhatók. Hogyan lehetne értelmezni e többes kinevezéseket olyan államokba, melyek egyrészt távolról sem nagyhatalmak, másrészt nem is ápolnak igazán szoros kapcsolatokat Franciaországgal? Megjegyzendő ugyanakkor az is, hogy amennyiben férfiak kerülnek e régióbeli állomáshelyekre,

³³ Idézi: Houdebine-Gravaud, Anne-Marie: *La féminisation des noms de métiers*. Paris, 1998. 197.

³⁴ 2001-ben 19 franciaországi külképviseletet irányított nő.

³⁵ A nélkülözhetetlen *Annuaire Diplomatique* mellett az 1982-es évre vonatkozóan adatok találhatók: Davis, Annick: *Les femmes dans la fonction publique. Rapport au ministre de la Fonction publique et des réformes administratives*. Paris, 1983. Az általános fejlődés tanulmányozásához vesd össze Pinet, Marcel (dir.): *Histoire de la fonction publique*. Vol. 3.: Le XIXe et le XXe siècles. Paris, 1993. 416.

nekik is egyszerre több képviselőt kell vezetniük. Egyébként is úgy tűnik, hogy az 1990-es évek vége óta kezdenek felhagyni azzal a gyakorlattal, hogy leginkább nők kapnak többes megbízást; de még mindig leginkább a kisállamokba szokás női diplomatákat küldeni.

Úgy tűnik ráadásul, hogy el lehet különíteni egész országcsoportokat, ahová szívesebben neveznek ki nőket. Így az 1970-es és 1980-as években a Quai d'Orsay nőkkel képviseltette Franciaországot három kommunista országban: az NDK-ban, Bulgáriában és Magyarországon. A Szovjetunió felbomlása során keletkezett országokban létrehozott francia diplomáciai posztok révén az 1990-es évekkel kezdődően nők kerültek a grúzai, a moldáviai, az örményországi, az észtországi és az azerbajdzsáni posztokra. Úgy tűnik, Dél- és Délkelet-Ázsia szintén azon térségek közé tartozik, ahová a Quai d'Orsay szívesen küld nőket (Banglades, Malajzia, Sri Lanka és Maldív-szigetek, Fülöp-szigetek, Palau). Tovább finomított és pontosított kutatások révén a korábban említett feltevések kellő megerősítést vagy cáfolatot nyernének. Vajon a Quai d'Orsay kizárólag nehéz és jelentéktelen vagy éppen különleges nyelvtudást igénylő képviselőkkel bízta meg a nőket? Ezt a kérdést érdemes lenne annak a már említett ténynek a fényében vizsgálni, hogy a nők számaránya a keleti államáron belül a legnagyobb.

Mivel a diplomáciai kinevezések minden esetben a kölcsönösség elvét követik, úgy véljük, hogy Franciaország azért küldött leginkább nőket az észak-európai országokba (Norvégiába az 1980-as, Svédországba az 1990-es években, Hollandiába pedig jelenleg is), mert ez utóbbiak mindig is a női egyenjogúság élharcosai voltak. És vajon azért neveztek ki nemrégiben nőket Franciaország bahreini és azerbajdzsáni nagykövetségének élére, mert ezeket az országokat is nő képviseli Franciaországban?

A másik oldalon azt látjuk, hogy a Quai d'Orsay nem szándékozik nagykövetségként küldeni olyan országokba, ahol a vallási és kulturális szokások nem teszik lehetővé női diplomaták személyének elfogadását, illetve amelyek már a kinevezés pusztá tényét is egyfajta provokációnak tekintenék. Ezt az érvet gyakran hangoztatják akkor is, amikor a férfiak és nők száma között a diplomáciai testületekben megfigyelhető aránytalanságot kívánják indokolni. Akkor viszont milyen okoknak köszönhető az, hogy a francia diplomáciát Líbiában nagykövetségként irányítja? Nem szabad ugyanakkor „nőies jegyeket” keresnünk a nők által ellátott diplomáciai képviselői munkában. Miként egy már nyugalmazott nagykövetség írja: „A diplomaták tájékoztatják a felelős politikusokat és segítik az elemző munkát, illetve részt vesznek a végrehajtásban; s ahogy a férfiak magatartása sem mindig egyforma, szerintem e téren női sajátosságok sincsenek.”³⁶

Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a női diplomaták kiküldetése mégis néhány íratlan szabály tiszteletben tartása mellett történik. Így például megállapítható, hogy sosem képviselte nő Franciaországot a NATO-ban, az ENSZ-ben vagy az Észak-Atlanti Tanácsban; a nemzetközi szervezetek és a katonai ügyek *de facto* a férfiak vadászterületének részei. Ami a gazdasági együttműködést illeti, ez a terület már nyitottabb a nők előtt: 1993 óta kétszer is nő képviselte Franciaországot az OECD-ben, 1981-et követően pedig nem kevesebb, mint négy nő is Franciaország UNESCO-nagykövete lett. Mindamellet ez utóbbi szervezet – csakúgy, mint az OECD – székhelye Párizsban található, a keretein belül tárgyal kérdések pedig a fentebb említetteknek kisebb jelentőségűnek számítanak. Ráadásul nem is annyira karrierdiplomáták, mint inkább politikusasszonyok kapták meg ezeket a tisztségeket.³⁷ Így már érthető, miért is kell oly sok tényezőt figyelembe vennünk, amidőn a tényeket kívánjuk megmagyarázni.

³⁶ Vesd össze a Madame R. (az 1980–1990-es években külügyminisztériumi főosztályvezető) által 2001. július 30-án e tanulmány szerzőjéhez írt levelet.

³⁷ Madame Baudrier, Madame Halimi, Madame Cabana és Madame de Panafieu.

A „tanúvallomások” szükségessége

Milyen típusú források állnak a nők által Franciaország külpolitikájában betöltött szerep iránt érdeklődő és a korábbiakban felvetett, illetve később felvetendő kérdésekre választ kereső kutatók szolgálatára? Az Imprimerie nationale által évente kiadott francia diplomáciai és konzuli évkönyv, az *Annuaire Diplomatique et Consulaire de la République Française* nagyon gazdag adatbázist tartalmaz.³⁸ Itt találjuk meg például „a diplomáciai és konzuli tevékenységre jelentkezők pályázatainak és felvételi vizsgáinak” eredményeit; a „szolgálati idő szerinti felsorolás” pedig lehetővé teszi, hogy kiszámítsuk a nők arányát az egyes munkakörökön belül. Az „állomány szolgálati állapotára” vonatkozó feljegyzések igen hasznosnak bizonyulnak, midőn a nődiplomatak pályafutását kívánjuk nyomon követni, illetve egybevetni a férfiakéval. „A külföldön, illetve a nemzetközi szervezetek, bizottságok és konferenciák mellett akkreditált francia diplomáciai és konzuli képviselvek” időrendi – évek szerinti – jegyzéke szintén tájékoztatást ad a nők külképviseleti munkájáról.

A külügyminisztérium levéltárában történő kutakodás már jóval kényesebb kérdés. Ami a Quai d'Orsay személyi állományának elnöiesedését illeti, itt a felvételt szabályozó különböző szövegek és körrendeletek szisztematikus feldolgozására van szükség ahhoz, hogy megállapíthassuk, alkalmaztak-e az egyes időszakokban külön a nőkre vonatkozó kitételeket. E dokumentumokon kívül már csak igen kisszámú forrásból szerezhetünk világos információkat. Mivel a tárgyalt időszak az egészen közeli múlt, érthető, hogy a Quai d'Orsay levéltárának vonatkozó személyi anyaga még nem kutatható. Mindemellert egy-egy nő (vagy férfi) egy adott diplomáciai posztra történő kinevezésének okai sem mindig egyértelműek, s a valóságban számos tényező összefűzésének eredményei. Ilyen tényező lehet például a diplomáciai súlyponteltolódás, a korábbi szolgálat figyelembevétele, politikai motiváció, külső kényszer, személyes kapcsolatok hatása stb. Emlékeztetünk emellett arra is, hogy „a külképviseletek vezetői beosztásaira történő kinevezés a kormányulések alkalmával megalkotott köztársasági elnöki rendelet útján történik”;³⁹ s jöllehet a kinevezésnek a hivatalos közlönyben (*Journal Officiel*) nyoma marad, a döntést kiváltó okokat sosem részletezik.

A fentebbi sorok elolvasása után alighanem mindenki számára egyértelmű, hogy a források szűkössége és a kutatási nehézségek leküzdésében nélkülözhetetlenné válnak a francia diplomáciai és politikai élet férfi és női szereplői által elmondottak. A Suzanne Bidault visszaemlékezéseit tartalmazó, korábban már említett két könyvet mindmáig senki sem tanulmányozta egy külügyi tanácsos asszony első lépéseit feltárni segítő forrásként, jöllehet bőséges életrajzi és kritikai anyagot tartalmaz; Suzanne Borel pályafutásának apropóján a kutatók mindig Giraudoux-t idézik. A 20. századi francia diplomatak által hátrahagyott nagyszámú vallomás sokszor beszél nőkről; ezek azonban éppen a nagykövetfelelések.⁴⁰ A diplomata-visszaemlékezések legfrissebb kötetét Bernard Dorin nagykövet jegyzi, aki nagyon is helyénvaló módon felhívja a figyelmet annak szükségességére, hogy a Quai d'Orsay is alkalmazkodjon a mai világ kihívásaihoz; ám egy szóval sem említi a diplomáciai testület feminizálását. Sőt azt javasolja, hogy létesítsenek egy alacsonyabb fokozatú kitüntetést a „nagykövetségek keretein belül önkéntes társadalmi tevékenységet végző” nagykövetfelelé-

³⁸ A következőkben idézett elnevezések és fejezetcímek az *Annuaire Diplomatique* 2002-es kiadásában találhatók.

³⁹ Vessd össze a diplomáciai és konzuli dolgozók különleges jogállásáról szóló 69–222. sz. (1969. március 6.) rendelet 66 cikk.

⁴⁰ Vessd össze például Barbier, Jean-Baptiste: *Un frac de Nessus*. Roma, 1951.; Baeyens, Jacques: *Au bout du Quai*. Paris, 1975. A frissebb munkák közül: Destremeau, Bernard: *Quai d'Orsay, derrière la façade*. Paris, 1994. 42–45.

gek számára!⁴¹ Ugyanakkor az életét a szociális munkának és Afrikának szentelő Andrée Dore-Audibert egészen mást javasol egy nagykövet feleségeként írt emlékirataiban. Az ő kívánsága az, hogy hozzanak létre önálló diplomáciai státuszt a diplomaták feleségei számára is. Emellett elkötelezett feministaként rámutat arra, milyen számbeli aránytalanságok figyelhetők meg férfiak és nők között a francia diplomáciai testületen belül.⁴²

Csak sajnálhatjuk, hogy a nagykövetasszonyok nem árulnak el semmit a nők által Franciaország külpolitikájában betöltött szerepről; egyikük sem írt ugyanis visszaemlékezéseket. Egy korábbi nagykövetasszony így pontosította a helyzetet: „Miután a 21. század hajnalán elfogadták nyugdíjazási kérelmemet, úgy döntöttem, hogy többé nem végzek írásos munkát, és nem szólok fel mások jelenlétében.” Ennek alátámasztásaként jelzi, hogy a diplomata-mesterség „gyakran háttérbe szorítja az egyént, s ez alázatra nevel”.⁴³ Ennek ellenére „vallomástételre” kellene biztatni a főszereplőket; itt az idő, hogy nekivágjunk a jelenkortörténetek számára nélkülözhetetlen élő emlékezet kialakításához szükséges valódi szóbeli történeti munkának! Csak támogatni tudjuk a nődiplomata által tapasztalt hangfelvételen történő rögzítésére irányuló kezdeményezést, ám az elsődleges feladat az lenne, hogy meggyőzzük éppen a leginkább érdekeltet e tevékenység fontosságáról. E tekintetben az Élisabeth Dalan által egy, a nőknek a 20. századi francia külpolitikában betöltött szerepével foglalkozó tudományos tanácskozáson elmondottak talán megnyitják az utat a többiek számára is.⁴⁴ Azt is tudnunk kell, hogy az ezzel kapcsolatos történeti kutatások mindaddig rendkívül nehézkesen fognak haladni, míg maguk a tényleges szereplők (férfiak és nők) rá nem szánják magukat, hogy kifejtsék az egyetemeken dolgozó kutatók által tárgyalt témákkal kapcsolatos tapasztalataikat, érzéseiket és elemző gondolataikat. A munka már elkezdődött; számos új perspektíva és elvégzendő feladat áll előttünk, melyek révén jobban megismerhetjük a 20. századi francia külpolitikát.

Fordította: Szász Géza

⁴¹ Dorin, Bernard: *Appelez-moi Excellence*. Paris, 2000. 63.

⁴² Vesd össze Dore-Audibert, Andrée: *Propos irrévérrencieux d'une épouse d'ambassadeur*. Paris, 2002. A szerző néhai Jean Audibert, 1984–1992 között előbb bécsi, majd brüsszeli, illetve algíri francia nagykövet felesége.

⁴³ Vesd össze a Madame D. (1996–1999 között nagykövetasszony) által 2001. július 31-én e tanulmány szerzőjéhez írt levelet.

⁴⁴ Az HIREs (Centre d'histoire des régulations et politique sociales) keretein belül Yves Denéchère szervezésében az angers-i egyetemen 2002. szeptember 21-én rendezett tudományos tanácskozáson a jelenlévők hallhatták Françoise Gaspard, Andrée Dore-Audibert és Élisabeth Dalan visszaemlékezéseit. Madame Dahan teljhatalmú megbízottként a Gazdasági és Szociális Ügyek Tanácsa elnökének külügyi tanácsadója; 1996 és 2000 között francia nagykövet volt Sri Lankán és a Maldív-szigeteken. A tudományos tanácskozásokon elhangzottak a jövőben publikálásra kerülnek.